

TETIANA DEMIRCI

PERCEPCJA RODZINNYCH RELACJI
JAKO CZYNNIK KSZTAŁTOWANIA SIĘ TOŻSAMOŚCI
U DZIECI WYCHOWYWANYCH
W RODZINACH ZASTĘPCZYCH

THE PERCEPTION OF FAMILY RELATIONS
BY THE CHILD AS A FACTOR OF IDENTITY FORMATION
UNDER THE FOSTER FAMILY CONDITIONS

A b s t r a c t. This article describes the features of family relations influence on forming of the identity of a foster child. The research has been carried out in foster families in Ukraine in years 2005 to 2014. It has been proven that the difficulties with forming an identity of a child are linked to the transfer from one family medium to another and could be solved by preservation of integrated role of important adult. The research carried out proves that the process of mastering the family links by foster children is connected to perceptive changes, for instance in the self understanding of nationality, belonging and territory of residence. The research revealed that in the perception of foster children, the social situation of their development manifestates itself as different of the control group. The foster children perceive the system of family relations as a hierarchical and strict. During the transfer to a foster family a child faces significant difficulties in understanding a complex family relations, that are perceived as chaotic with tendencies to align them with the previously habitual system.

Key words: identity, family links, important/significant adult, foster child, social situation of development.

WSTĘP

Jedną z form opieki nad dzieckiem jest umieszczanie małoletniego dziecka w rodzinie zastępczej. W różnych krajach system zastępczych rodzin dla dzieci przewiduje różne formy realizacji opieki. System opieki nad dzieckiem na Ukrainie realizowany jest poprzez następujące działania: przybrane rodziny, kuratelę i domy dziecka typu rodzinnego oraz patronat rodzinny. W Polsce zastępcza opieka nad dziećmi realizuje się poprzez rodziny zastępcze oraz rodzinne domy dziecka¹. Dzięki tym podobieństwom badanie psychologicznego rozwoju dziecka w warunkach zastępczej rodziny urasta do rangi znaczenia międzynarodowego i staje się przedmiotem międzykulturowych badań. Niniejszy artykuł dotyczy zagadnień rozwoju tożsamości dzieci w warunkach wychowywania się w zastępczej rodzinie na Ukrainie.

Pojęcie tożsamości wywodzi się od E. Eriksona², J. Marcii i A. Watermana³. Analiza już istniejących badań wykazała, że zagadnienia związane z rozwojem dzieci wychowywanych w zastępczych rodzinach nie zostały dostatecznie zbadane, w szczególności rola świadomości w kształtowaniu tożsamości tych dzieci. Na terenie Ukrainy problem kształtowania tożsamości w kontekście rodzinnych relacji częściowo opisali w swoich pracach O. Kikinedzhi i T. Yablonska⁴. Wiele zagranicznych badań dotyczyło rozwoju tożsamości dzieci w warunkach adopcji⁵, natomiast rozwój tożsamości dzieci wychowywanych w warunkach rodziny zastępczej wymaga jeszcze dokładniejszego poznania.

Celem artykułu jest ukazanie wpływu wychowania w rodzinie zastępczej na kształtowanie tożsamości dziecka, które doświadczyło przeniesień z rodziny do rodziny oraz różnych form opieki.

W zrealizowanych badaniach wzięły udział dwie badane grupy: grupa kliniczna i kontrolna. Ogółem w badaniu uczestniczyło 122 dzieci i 81 osób

¹ H. BEVZ, *Foster Family Institute: Social and Psychological Dimensions. Monograph*, Kyiv 2010, s. 172-173.

² E. ERIKSON, *Identity and the Life Cycle*, New York: International Universities Press 1959, s. 171.

³ J. E. MARCIA, A. S. WATERMAN, D. R. MATTESON, S. L. ARCHER, J. L. ORLOFSKY, *Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research*, New York: Springer-Verlag 1993, s. 285-331.

⁴ T. M. YABLONSKA, *Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин: монографія*, Суми 2013, s. 144.

⁵ M. D. BRODZINSKY, D. M. SCHECHTER, *The Psychology of Adoption*, New York: Oxford University Press 1993, s. 416.

dorosłych. Grupę badaną utworzyło 50 dzieci z rodzin zastępczych, 38 rodzin (67 zastępczych rodziców) i 12 biologicznych dzieci tych samych rodziców. Dodatkowo w badaniu wzięła udział grupa 14 pracowników socjalnych, którzy opiekowali się tymi rodzinami. Grupę kontrolną stanowiło 60 dzieci z rodzin biologicznych.

Rodziny zastępcze uczestniczące w badaniach pochodzą z różnych rejonów Ukrainy. Opiekują się one dziećmi w wieku od 6 do 12 lat. Dzieci w wieku 6 lat stanowiły 11% badanej grupy, 7 lat – 18%, 8 lat – 16%, 9 lat – 27% oraz 10-12 lat – 28%.

W trakcie badania wykorzystano następujące narzędzia badawcze: obserwacja, wywiad standaryzowany (opracowanie własne), kwestionariusz „Kto Ja”, autorski test „Znaczący inni”, test Rene-Zhilya, test samooceny Dembo-Rubinsteyna w modyfikacji A. Prihozhan, rysunek projekcyjny „Autoportret”, a także badania sytuacyjne, wywiad dotyczący historii życia i stanu zdrowia dzieci⁶.

Tabela 1. Charakterystyka narzędzi badawczych

Parametry badania	Narzędzia badawcze
Treść i struktura tożsamości: socjalne (społeczne) role, cechy osobowości, identyfikacje, tożsamości. Pojęcie (wiedza) o sobie, Ja-fizyczne, Ja-społeczne, Ja-aktywne, reprezentacja płciowa.	„Kto Ja”, „Autoportret”
Stosunek do samego siebie i samoświadomość.	Test samooceny
Identyfikacja z rodziną, stosunek do członków rodziny i systemu rodzinnego jako całości, opis znaczących osób i cech jakościowych relacji rodzinnych.	Test „Rene-Zhilya”, autorski test „Znaczący inni”
Znaczące identyfikacje, poczucie narodowości, świadomość swojego wieku oraz płci, zrozumienie ciągłości swojej historii życia, znaczące kontakty, sposób spędzania wolnego czasu, socjalizacja, Ja – w przyszłości (Ja w perspektywie).	Standaryzowany wywiad
Deprywacja zmysłowa i sensoryczna, znaczące kontakty.	Socjalna historia dziecka

Autorski wywiad został opracowany na podstawie poprzednio wyodrębnionych wskaźników rozwojowych tożsamości dzieci, zgodnie z normami psy-

⁶ *Энциклопедия психодиагностики. Психодиагностика детей*, Ред. D. RAYGODSKIY, Самара 2008, s. 495-498, 571-582.

chologicznych wskaźników odpowiednich do ich wieku⁷. W ten sposób opracowane narzędzie umożliwia uzyskanie odpowiedzi dotyczących różnorodnych sfer funkcjonowania dziecka w opiece zastępczej: wiedzy dziecka o pochodzeniu swojego imienia; wiedzy dziecka o swojej płci, wieku, narodowości; zrozumienia odległości między miejscem urodzenia a miejscem aktualnego pobytu; relacji rodzinnych; społecznych kontaktów; wspomnienia o pierwszym spotkaniu z przybranymi rodzicami; ulubionych zajęć/zainteresowań; wizji siebie w przyszłości (identyfikacja społeczna, zawodowa oraz role płciowe).

Analiza czynników socjalnych w rozwoju dziecka było bardzo ważna, ponieważ dzieci z rodzin zastępczych w ciągu swojego życia zmieniały kilkakrotnie miejsce zamieszkania i miały w przeszłości przeżycia powodujące traumę. Podczas przeprowadzenia wywiadów z pracownikami socjalnymi i rodzicami zastępczymi zostały odnotowane następujące fakty z życia dziecka, które mogą wpływać na kształtowanie i rozwój jego tożsamości: okres pobytu w rodzinie zastępczej (liczba lat); charakterystyka biologicznej rodziny, z której pochodzi dziecko, i przyczyny usunięcia dziecka z tej rodziny; liczba przemieszczeń; czas pobytu w niesprzyjających warunkach (w latach); doświadczenie wczesnej separacji od osoby znaczącej; doświadczenie którejś z form gwałtu; opóźnienie fizycznego rozwoju dziecka; opóźnienie psychicznego rozwoju dziecka; podtrzymywanie kontaktów z biologicznymi krewnymi.

W trakcie badań empirycznych napotkano na trudności z uzyskaniem współpracy z rodzinami zastępczymi. Głównym warunkiem przeprowadzenia badania było dotrzymanie zasady poufności, ponieważ dzieci doświadczyły w swoim życiu bardzo ciężkich traum psychicznych. Badania diagnostyczne zostały przeprowadzone za bezpośrednią zgodą zastępczych rodziców i we współpracy z opiekującymi się tymi rodzinami pracownikami socjalnymi.

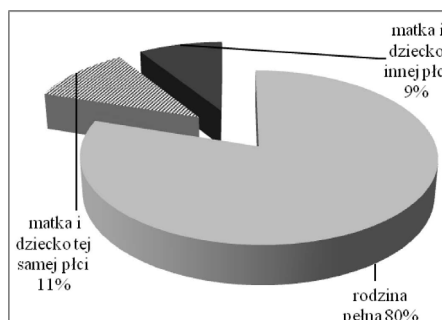
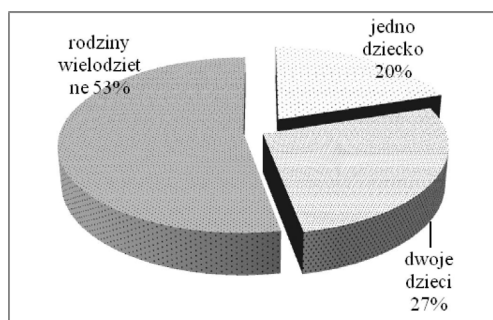
WYNIKI BADAŃ

Analiza aktualnej sytuacji socjalnej i rozwojowej dzieci z rodzin zastępczych oraz dzieci z grupy kontrolnej pozwoliła ustalić następujące zmienne dotyczące: indywidualnej sytuacji rozwojowej dziecka, okresu zamieszkania dziecka w rodzinie zastępczej, przyczyn osierocenia, sytuacji

⁷ Т. БОНДАРЕНКО, *Психологічні засади збереження здорової ідентичності дітей у прийомній сім'ї та дитячому будинку сімейного типу*, „Соціальна робота в Україні: теорія і практика. Науково-методичний журнал” 2009, nr 4, s. 113-116.

indywidualnej w rodzinie spokrewnionej, historii umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej, okresu zamieszkania i poziomu życia dziecka w rodzinie zastępczej – w większości wypadków jest to okres od trzech do pięciu lat (61%), maksimum – 10 lat.

Jeśli chodzi o charakterystykę socjalną rodzin zastępczych, to są to rodziny przeważnie pełne (mąż, żona) i wielodzietne, które mieszkają w mieście (65%), w mieszkaniach w wielopiętrowych blokach, w których dla adoptowanego dziecka wydzielony został oddzielny pokój. Wśród niepełnych rodzin zastępczych matki samotnie wychowujące dzieci stanowiły około 20% (matki dziewcząt – 11%, natomiast matki chłopców – 9%; zob. rys. 1, 2).

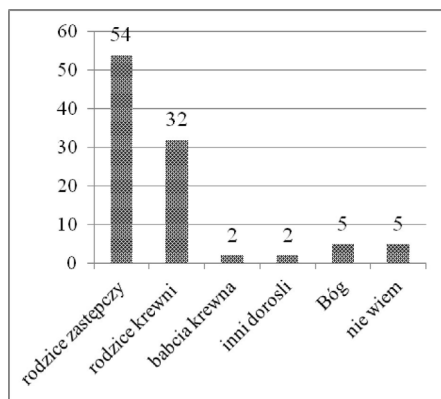
Rys. 1. Liczba dzieci w rodzinie zastępczej

Rys. 2. Struktura rodziny zastępczej (dane w %)

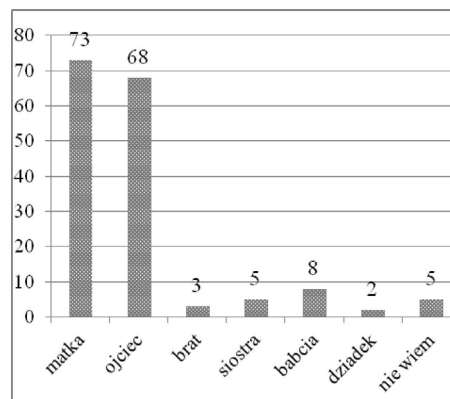
Sytuacja dziecka w rodzinie zastępczej była następująca: przeważnie mieszkało ono w pełnej wielodzietnej rodzinie, z ograniczonym włączeniem do niej rodziny spokrewnionej. W trakcie badania wszystkie adoptowane dzieci objęte zostały działaniami edukacyjnymi: uczęszczały do przedszkola lub do szkoły ogólnokształcącej. Ich poziom wykształcenia oceniono przeważnie jako średni. Nasze badanie ujawniło występowanie niektórych odchyleń w rozwoju dzieci adoptowanych, między innymi zahamowanie rozwoju fizycznego (13% dzieci) i psychicznego (28%), oraz pewne trudności w zachowaniu, co ujawniło się brakiem kierowalności i wykazywaniem agresji, niechęcią do nauki, brakiem przyjaciół w grupie rówieśniczej, kradzieżami i kłamaniem, na co wskazywali zarówno rodzice zastępczy, jak i pracownicy socjalni.

Uzyskane wyniki świadczą o tym, że dzieci mieszkające w rodzinie zastępczej w niedostatecznym stopniu pamiętają swoją przeszłość i nie mogą jej powiązać ze swoją obecną sytuacją. Może to wywierać wpływ na kształtowanie się ich poczucia tożsamości. Dotyczy to wiedzy dzieci na temat oko-

liczności własnych narodzin, imienia, narodowości, wyznania, a także przynależności płciowej i rodzinnej. Badanie ujawniło, że ta wiedza dość chaotycznie jawi się i funkcjonuje w świadomości dziecka. Pomimo iż wszystkim dzieciom imiona zostały nadane tuż po ich urodzeniu przez rodziców biologicznych, co ma swoje odzwierciedlenie w aktach urodzenia, ponad 54% dzieci z rodzin zastępczych uważa, że imiona nadali im rodzice zastępczy. To może świadczyć o tendencji do łączenia swojej przeszłości z aktualną rodziną zastępczą oraz o braku ukształtowania się poczucia perspektywy czasowej u dziecka. Rysunek 3 obrazuje wyobrażenia dzieci (z grupy badawczej i kontrolnej) na temat tego, kto nadał im imiona.

Odpowiedzi dzieci z rodzin zastępczych

Odpowiedzi dzieci z rodzin pełnych

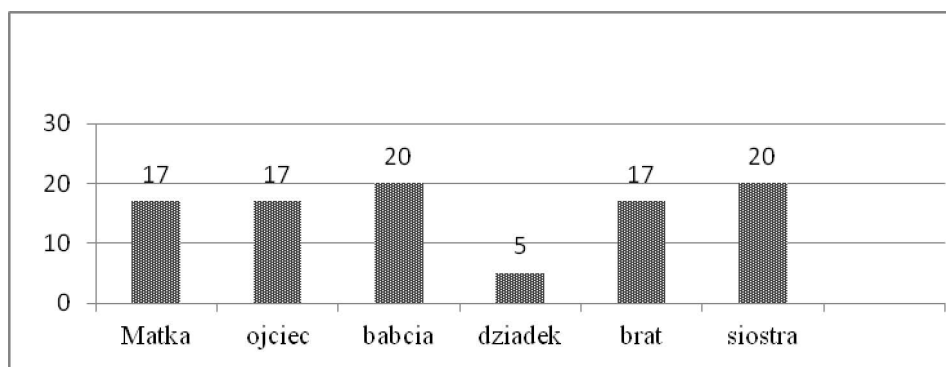
Rys. 3. Wypowiedzi dzieci dotyczące okoliczności nadania im imion (dane w %)

Wykres ukazuje, że dzieci przysposobione przypisują autorstwo swojego imienia rodzicom zastępczym, co nie jest zgodne z prawdą, gdyż z dokumentów dotyczących dziecka wynika, że imię nadali mu rodzice biologiczni. W rodzinach dzieci z grupy kontrolnej tradycyjnie imię młodszemu dziecku nadawało starsze rodzeństwo, jednak ostateczna decyzja była podjęta przez rodziców. Takie tendencje właśnie występują w grupie kontrolnej (por. rys. 3) i nie są one charakterystyczne dla grupy dzieci adoptowanych.

Większość dzieci z grupy kontrolnej (77,8%) zna swoją narodowość. Wśród dzieci adoptowanych ten wskaźnik jest o wiele niższy i wynosi 41,5% ($\chi^2 = 12,6$; $p = 0$). Odpowiednio 22,2% dzieci z grupy kontrolnej i 58,5% z grupy eksperymentalnej wskazało na brak takiej wiedzy o sobie.

Badania udowodniły, że uświadomienie sobie przez dzieci ich przemieszczenia z rodziny biologicznej do rodziny zastępczej istotnie odróżnia grupę eksperymentalną od kontrolnej. Charakteryzując odległość terytorialną od miejsca poprzedniego zamieszkania do miejsca zamieszkania w rodzinie zastępczej, dzieci adoptowane odznaczają ją jako maksymalnie oddaloną. To może wskazywać na postrzeganie odległości nie w kategoriach przestrzenno-geograficznych, lecz poprzez stosunek emocjonalny do sytuacji rodzinnych w rodzinie biologicznej oraz zastępczej jako sytuacji diametralnie przeciwnych. Natomiast dzieci z grupy kontrolnej nie tylko charakteryzują jakiegokolwiek swoje przemieszczenie się jako terytorialnie odległe czy bliskie (90,3%), ale również potwierdzają je konkretnymi faktami (liczba kilometrów, nazwy miejscowości i inne). Tylko 31,7% dzieci adoptowanych potrafiło podać nazwę miejscowości, w której wcześniej mieszkały. Badania potwierdziły, że przy braku informacji o przeszłości ten odcinek życia w pamięci autobiograficznej dzieci jest wypełniany fantazją na dany temat. Analiza treści fantazji wskazuje na to, że są one kształtowane na podstawie dostępnej dziecku informacji oraz odpowiednio do poziomu jego rozwoju poznawczego.

Rodzina, z której pochodzi dziecko adoptowane, nawet po jego przemieszczeniu, pozostaje w schematach realnego czy upragnionego bliskiego otoczenia. Jednak 39% dzieci zaznacza, że nie chciałoby kontaktować się z krewnymi, natomiast identyfikując siebie z rodzicami zastępczymi, faktycznie uważa ich za punkt wyjściowy dla kształtowania swojej tożsamości (rys. 4).

Rys. 4. Liczba dzieci (w %) pragnących komunikować się z biologicznymi rodzicami

Badanie ujawniło, że dzieci adoptowane wyobrażają sobie związki rodzinne jako: diadowe (małżeńskie), poziome (relacja rodzice–dziecko) oraz hierar-

chiczne (wyższość płci męskiej w odniesieniu do płci żeńskiej). Dają się zauważyć następujące związki wzajemne: pozycja „biologiczna babcia” koreluje z pozycją „biologiczna mama” ($p = 0,34^*$) oraz pozycją „biologiczny dziadek” ($p = 0,45^{**}$), chociaż pozycje „mama” i „dziadek” nie korelują bezpośrednio ze sobą, tylko przez postać babci. Jednocześnie pozycja „biologiczna matka” koreluje z „biologicznym ojcem”, a „biologiczny ojciec” koreluje z pozycją „syn” (biologicznym bratem dziecka, $p = 0,5^{***}$). Również w naszych badaniach ustalono, że dzieci adoptowane dostrzegają obecność postaci pośredników w związkach wzajemnych. Możemy przypuszczać, że dzieci adoptowane mogą przenosić te tendencje na wzajemne relacje z rodzicami zastępczymi, gdyż są one dla nich zrozumiałe i naturalne.

U dzieci z grupy kontrolnej ujawnione związki korelacyjne między pozycjami członków rodziny okazały się nie w takim stopniu jednoznaczne. Należy wskazać na następujące związki korelacyjne: między ojcem a matką ($p = 0,53^{***}$), między babcią a dziadkiem ($p = 0,84^{***}$) oraz między wujkiem a ciocią ($p = 0,61^{***}$). Te dane mogą świadczyć o tym, że dzieci z grupy kontrolnej postrzegają matkę i ojca, również babcię i dziadka, jako małżeństwo; mają wyobrażenie o jakości związków diadowych zarówno małżeńskich, jak i rodzinnych. Sieć kontaktów między członkami rodziny jest nasycona związkami poziomymi i pionowymi, wskazując na rozgałęziony system kontaktów, gdzie usposobienie rodzinne nabywa ważkości.

Poza tym zostały ujawnione związki triangulacyjne systemu wewnątrzrodzinnego kształtującego u dzieci umiejętności budowania relacji społecznych (babcia – dziadek – ciocia, dziadek – ciocia – wujek). Stwierdzono pozytywne związki korelacyjne między ojcem a dzieckiem ($p = 0,26^*$), co może wskazywać na wzmocnienie funkcji socjalizującej ojca. Związek korelacyjny dziadka – zarówno z synem (ojciec $p = 0,26^*$), jak i z wnuczką (siostra $p = 0,39^{**}$) – lub babci z wujkiem ($p = 0,31^*$) wskazuje na rodzinne stosunki wzajemne w różnych kierunkach (od pokolenia starszego do młodszego, niezależnie od płci). Z kolei przedstawienia systemu rodzinnego obrazują ten system jako dostatecznie giętki oraz wzajemnie wspierający. Pozycja „biologiczny ojciec” i „biologiczna matka” koreluje ze wspomnieniami o „krewnych” ogółem ($p = 0,76^{***}$ oraz $p = 0,94^{***}$, odpowiednio), co również może wskazywać na duże znaczenie rodziny jako całości oraz świadczyć o wzajemnych pozytywnych relacjach rodzinnych.

Ujawnione związki korelacyjne są dowodem, że system wzajemnych relacji rodzinnych dzieci z grupy kontrolnej jest złożony w wymiarze kontaktów poziomowych i pionowych, które krzyżują się ze sobą i są modelami wszel-

kich typów związków społecznych, a zarazem podstawą do rozbudowywania sieci relacji społecznych dziecka w jego przyszłym życiu.

Ponadto, odnosząc się do analizy danych dotyczących związków w rodzinie zastępczej, należy nadmienić, że w rodzinie zastępczej dziecko adoptowane napotyka na skomplikowany system związków społecznych, który może być spostrzegany przez nie jako chaotyczny i niezrozumiały. W badaniu ustalono, że znacząca dla połączenia przeszłości i teraźniejszości w doświadczeniu życiowym dzieci adoptowanych okazuje się postać babci zastępczej – jako tej, która wykazuje pozytywne związki z postacią osoby znaczącej – biologicznego ojca ($p = 0,33^{**}$). I chociaż babcia zastępcza nie sprawuje bezpośredniej opieki nad dzieckiem adoptowanym, a jest tylko postacią pośrednią, właśnie przez jej osobę możliwe jest połączenie poprzedniego i obecnego systemu rodzinnego, a więc przystosowanie się i dalszy rozwój dziecka adoptowanego.

Badania udowodniły, że w rodzinie nuklearnej wyraźnie wzmacniają się role ojca i matki oraz hierarchiczność tworzenia struktury rodzinnej, co jest charakterystyczne zarówno dla grupy kontrolnej, jak i eksperymentalnej. System rozbudowywania drugorzędnych kontaktów okazał się możliwy, pod warunkiem rozbudowywania relacji rodzinnych na poziomie prarodziców, ciotki i wujka, różnorodności tych relacji, co umożliwia wywieranie pośredniego wpływu w procesie utrzymywania stosunków (stwierdzono w grupie kontrolnej). Natomiast w grupie eksperymentalnej wpływ może być wywierany przez role zasadnicze: poziomowe i pionowe przez jednego z rodziców, pod warunkiem braku bezpośrednich relacji. Rodzina biologiczna dziecka adoptowanego daje mu więc wyobrażenie o ścisłych hierarchicznych i poziomych pozycjach ról przy braku modelu elastycznego współdziałania podczas wykonania właściwych ról. Sztywno ukształtowane są relacje w diadzie, gdzie funkcja ojca może być zajęta przez jakąkolwiek inną osobę; podobnie funkcja matki.

U dzieci z grupy kontrolnej zaobserwowano, że relacje rodzinne są pomocne w obniżeniu intensywności ich funkcjonowania społecznego, w wykazywaniu kompetencji komunikacji, konieczności przeprowadzenia analizy procesów społecznych oraz ponoszenia odpowiedzialności za podjęte role społeczne. Na tle silnych związków małżeńskich i rodzinnych ujawniono zjawisko regresu dziecka, co może świadczyć o jego środowisku rodzinnym jako bezpiecznym, czyli redukującym ryzyko stanów niepokoju, które stanowią podstawę dla jego rozwoju. Jednocześnie pozycja „ojca” powoduje hamowanie rozwoju społecznego JA w tym sensie, że umożliwia refleksję nad zachowaniem i relacjami społecznymi ($p = -0,29^*$) oraz obniżenie jego wpływu na

rozwój procesów dyferencjacji ($p = -0,26^{**}$) i JA-refleksyjnego ($p = -0,26^{**}$); dwa ostatnie wskaźniki mają taką samą tendencję w odniesieniu do matki.

Samoocena własnej gotowości do relacji społecznych dziecka wzmacniana jest wówczas, gdy zwiększa się znaczenie siostry, której pozycja jest wzmocniona związkami krewnymi, jednocześnie pozycja brata nie ma takiego związku z rodziną. Rodzina zapewnia dziecku przestrzeń bezpieczeństwa, zaś procesy komunikacji społecznej ujawniają się w relacjach między rodzeństwem, których znaczenie jest tak istotne. Znaczenie siostry pozytywnie wiąże się z JA-społecznym ($p = 0,35^{**}$). Natomiast brat, znajdując się poza granicami koła rodzinnego, z którym zredukowana jest ilość kontaktów, wzmacnia procesy dyferencjacji i identyfikacji oraz JA-społeczne, występując zewnętrzną strukturą w odniesieniu do dziecka. Można przypuszczać, że ujawnione związki mogą być modelem dla nastolatków w okresie ich socjalizacji oraz ich oddzielenia się od rodziny, w którym dyferencjacja wzmacnia się przy ograniczaniu kontaktów z rodzicami i poszerzaniu się ich relacji z rówieśnikami czy szerszym środowiskiem. Małe dziecko „skanuje” model funkcjonowania starszego brata i ten model staje się wyznacznikiem własnej przyszłości.

Analiza związków znaczących systemów rodzinnych dzieci z rodzin zastępczych nie ujawniła procesów dyferencjacji identyfikacji. Choć w toku badania udowodniono, że dłuższy okres zamieszkania w rodzinie zastępczej redukuje ilość wspomnień o rodzinie biologicznej, jednak nie można tego traktować jako pozbawienie jej wartości dla dziecka. Dzieci wspominają rodzinę biologiczną jako emocjonalnie nasyconą sytuację, połączoną z postaciami osób znaczących (rodzicami). Jest to utrwalony obraz, którego nie można zmieniać, gdyż jakiegokolwiek zmiany niosą ze sobą ryzyko somatyzacji, pogorszenia stanu zdrowia (czas pobytu dziecka w rodzinie biologicznej jest odwrotnie związany z samooceną zdrowia, $r = -0,35$, $p < 0,05$).

Związki w rodzinie biologicznej kształtują się na podstawie rozproszonego postrzegania jej członków, co bezpośrednio wiąże się z ich środowiskiem rozwojowym. Stosunki z siostrą polepszają poznawczą i komunikatywną samoocenę dziecka adoptowanego; relacja z ojcem wpływa na samoocenę własną dziecka oraz ocenę znaczenia rodziny zastępczej w całości. Rola matki zastępczej łączy funkcje gospodarczo-szkoleniowe oraz umiejętności poznawcze, których obniżenie dziecko odczuwa podczas jej obecności. Należy zaznaczyć, że samoocena umiejętności gospodarczych dziecka oraz JA-społeczne we wspomnieniach dotyczących rodziny biologicznej ma znaczenie pozytywne.

Można więc stwierdzić, że związki korelacyjne ujawniły procesy socjalizacji adoptowanego dziecka w warunkach nowego środowiska, w którym ojciec i matka zajmują pozycje znaczące. Uznanie tego faktu jest bardzo trudne, zwłaszcza przez dzieci, które doznały urazów i strat związanych z rodziną biologiczną. Badanie potwierdziło, że dzieci adoptowane nie postrzegają rodziców zastępczych jako pary małżeńskiej i mogą nieświadomie stosować różne formy manipulowania w celu zbliżenia nowego systemu rodzinnego do naturalnego dla nich systemu.

U dzieci adoptowanych w trakcie badań zostały ujawnione tylko początkowe formy procesów dyferencjacji identyfikacji, w której kształtowaniu ważne okazały się role komunikacyjnego i społecznego JA (JA komunikatywne pozytywnie koreluje z siostrą zastępczą $p = 0,32^*$, a socjalne JA – z biologicznym ojcem, $p = 0,36^*$). Wskazuje to na wyprzedzające tendencje zmian w rozwoju identyfikacji z wewnątrzrodzinnej na społeczną jako reakcji na zmianę socjalnej sytuacji rozwoju. Rodzina krewna pozytywnie koreluje z samooceną własnych umiejętności i zaradności oraz negatywnie z oceną własnego zdrowia. Postać siostry zastępczej łączy biologiczny i zastępczy system rodzinny poprzez okres zamieszkania w rodzinie zastępczej, co jest potwierdzeniem wcześniejszych rezultatów badań odnośnie do roli rodzeństwa w procesie adaptacji dziecka w rodzinie zastępczej.

Badania wykazały, że w percepcji dziecka adoptowanego sytuacja socjalna i jego rozwój okazuje się odmienny niż u dzieci z grupy kontrolnej. Dla dzieci z grupy kontrolnej ważnymi osobami są rodzice i dziadkowie. Matka i babcia zajmują w tych rodzinach pozycje emocjonalnie znaczące, co jest ważne dla dzieci, które przechodzą z przestrzeni rodzinnej w najbliższe otoczenie społeczne i potrzebują jeszcze emocjonalnego wsparcia matki. Również określone znaczenie rodziców i dziadków dla dziecka może wskazywać na przekaz oraz naśladownictwo wartości rodzinnych w rodzinie, które można przedyskutować i poddać bezpiecznej krytyce w warunkach rodzinnych, a także odnaleźć najbardziej bezpieczny sposób w kształtowaniu własnych wartości, co daje swobodę działania i różnicuje wybór zachowania. Nie stwierdzono jednak tego typu zależności w rodzinach zastępczych, w których nikt nie może konkurować ze znaczeniem rodziców zastępczych. To zakłada pojmowanie świata jako dychotomicznego, w którym dzieli się osoby na te, które mają rację, i na te, które nie mają racji, w którym występuje tylko dobro lub tylko zło; to odpowiada etapowi rozwoju dziecka w wieku do trzech lat, jako poprzedzającemu stadium rozwoju.

WNIOSKI

Przeprowadzone badanie potwierdza występowanie procesu wchodzenia przez dzieci adoptowane do systemu relacji rodzinnych istniejących w nowej rodzinie. Dziecko doświadcza zmian percepcyjnych, między innymi w sferach samoświadomości wobec własnej przynależności narodowościowej, terytorium zamieszkania oraz JA-fizycznego, co ma duże znaczenie dla kształtowania jego tożsamości.

Stwierdzono brak zdolności rozumienia złożonych relacji rodzinnych oraz tendencję do ich uproszczenia do diadowych (poziomowych i pionowych) u dzieci adoptowanych. System wzajemnych relacji rodzinnych postrzegany jest przez te dzieci jako hierarchiczny i surowy. Przy przejściu do rodziny zastępczej dziecko napotyka na duże trudności w pojmowaniu skomplikowanych stosunków rodzinnych, które traktuje jako chaotyczne, i wykazuje tendencję do przywrócenia im postaci poprzedniego znanego systemu.

Przy braku integrującej roli znaczącej osoby dorosłej dla dziecka oraz niskim poziomie świadomości własnej przeszłości występuje blokada zdolności dziecka do opanowania złożonych relacji społecznych na etapie pierwotnej socjalizacji w rodzinie, a to ogranicza także zdolność do kształtowania jego własnej tożsamości.

BIBLIOGRAFIA

- BEVZ H.: Foster Family Institute: Social and Psychological Dimensions. Monograph, Kyiv 2010.
- BONDARENKO T. B.: Психологічні засади збереження здорової ідентичності дітей у прийомній сім'ї та дитячому будинку сімейного типу. „Соціальна робота в Україні: теорія і практика” 2009, nr 4, s. 113-116.
- BRODZINSKY D. M., SCHECHTER M. D.: The Psychology of Adoption, New York: Oxford University Press 1993, s. 416.
- Энциклопедия психодиагностики. Психодиагностика детей, Ред. D. RAYGORODSKIY, Самара 2008.
- ERIKSON E.: Identity and the Life Cycle, New York: International Universities Press 1959.

- YABLONSKA T. M.: Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин: монографія, Суми 2013, s. 144.
- MARCIA J. E., WATERMAN A. S., MATTESON D. R., ARCHER S. L., ORLOFSKY J. L.: Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research, New York: Springer-Verlag 1993.

PERCEPCJA RODZINNYCH RELACJI
JAKO CZYNNIK KSZTAŁTOWANIA SIĘ TOŻSAMOŚCI
U DZIECI WYCHOWYWANYCH W RODZINACH ZASTĘPCZYCH

S t r e s z c z e n i e

W artykule zostały zaprezentowane czynniki wpływu systemu stosunków rodzinnych na kształtowanie się tożsamości dziecka w rodzinie zastępczej. Badania były prowadzone w rodzinach zastępczych na Ukrainie w latach 2005-2014. Wyniki wskazują, że trudności kształtowania się tożsamości dziecka związane są z jego przejściem z jednego środowiska rodzinnego do innego, jednak mogą być poprawne, pod warunkiem zachowania funkcji integrującej znaczącego dorosłego. Przeprowadzone przez nas badania potwierdzają, że proces dostosowania się przez dzieci adoptowane do systemu relacji rodzinnych ulega zmianom percepcyjnym, zwłaszcza w sytuacjach dotyczących samouświadomienia własnej tożsamości narodowej, przynależności do środowiska lokalnego oraz miejsca zamieszkania. W trakcie badań stwierdzono, że percepcja przez dzieci adoptowane sytuacji socjalnej i ich rozwoju jest odmienna niż w grupie kontrolnej. System relacji rodzinnych jest postrzegany przez dzieci adoptowane jako hierarchiczny i surowy. Przy przejściu do rodziny zastępczej dziecko napotyka wielkie trudności w pojmowaniu skomplikowanych zależności rodzinnych, które traktuje jako chaotyczne, z tendencją do powrótca do poprzedniego, znanego już mu systemu.

Słowa kluczowe: tożsamość, relacje rodzinne, znaczący dorosły, dziecko adoptowane, sytuacja socjalna, rozwój.